

Profesor Irena Bajerowa (1921–2010)

Działalność naukowa Profesor Ireny Bajerowej spaja dwa miasta uniwersyteckie: Kraków i Katowice. Urodzona w Krakowie i związana z tym miastem całe życie więzami rodzinnymi, rozpoczęła studia polonistyczne (i klasyczne) w Uniwersytecie Jagiellońskim i ukończyła je – po przeszkodach wojennych i zaangażowaniu w działalność konspiracyjną – w roku 1948. Tu też podjęła pracę badawczą i dydaktyczną ze studentami filologii słowiańskiej. Wyraźne zainteresowanie językoznawstwem polo-

nistycznym skłoniło Ją w roku 1955 do podjęcia pracy w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach. Od tego czasu aż do emerytury swoją pracę naukowo-dydaktyczną realizowała w tej uczelni, późniejszym Uniwersytecie Śląskim, stając się w nim faktyczną organizatorką polonistycznego ośrodka lingwistycznego. Miała umiejętność dyskretnego pobudzania młodych pracowników do rzetelnej pracy naukowej (czego doświadczył również piszący te słowa). Pełniła kolejno funkcje kierownika katedry, wicedyrektora instytutu, wreszcie prorektora – aresztowanego i odwołanego w stanie wojennym.

Już pierwsza praca Ireny Bajerowej *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej*, opublikowana w roku 1955 jeszcze pod nazwiskiem Klemensiewiczówna, sygnalizuje główny przedmiot zainteresowania badaczki. Jest nim historia języka polskiego, zwłaszcza doby nowopolskiej ze współczesnością włącznie. Autorka stała się więc w pewnej mierze kontynuatorką badań swojego ojca, Zenona Klemensiewicza, autora trzytomowej *Historii języka polskiego*, której trzeci tom wsku-

tek niespodziewanej śmierci Profesora zredagowała, uzupełniła i opublikowała. Dodajmy jednak od razu, że w wykonaniu Ireny Bajerowej była to kontynuacja śledzenia tego samego pola badawczego, ale nie metody. W Jej monografii *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku* (Wrocław 1964) pojawiają się w tytule dwa znamienne słowa, świadczące o tym, że Autorka rozumie historię języka jako ewolucję jego elementów w ścisłym związku z pozostałymi elementami, której czynniki sprawcze tkwią w systemie języka jako całości. Już wcześniej ukazała to na przykładzie procesu zanikania samogłosek pochylonych, wiążąc go – po dokładnym zbadaniu zmieniających się zwyczajów ortograficznych – z systemem fonologicznym, morfonologicznym oraz fizjologią artykulacji i jej normalizacją w polszczyźnie literackiej, gwarach i innych językach słowiańskich; artykuł *W sprawie zaniku samogłosek pochylonych w języku polskim* („Język Polski” r. XXXVIII), przedstawiający to stanowisko, wywołał ostrą polemikę. W późniejszej książce *O zaniku samogłosek pochylonych. Pokłosie dyskusji* (Katowice 1978) po analizie głosów polemicznych uwzględniła także działania ubocznych czynników zewnętrznych.

Główną zasługą Ireny Bajerowej o charakterze teoretycznym jest zerwanie z młodogramatycznym wyjaśnianiem oddzielnych zmian językowych i ugruntowanie w polskim językoznawstwie historycznym podstaw i metod strukturalizmu europejskiego. Wyłożyła je w artykule *Próba sformułowania kilku praw ewolucji języka (na materiałach z historii polskiego języka literackiego)* w Biuletynie PTJ, 1965. Wykorzystując pewne pojęcia z zakresu cybernetyki i teorii informacji (sprzężenie zwrotne, entropia) Autorka dowiodła, że zmiany językowe mają charakter teleologiczny: zmierzają do stanu optymalnego, tj. równowagi w całym zmieniającym się systemie, a czynniki zewnętrzne (jak wypadki historyczne, rozwój druku, szkolnictwa, nauki, techniki, zmiany socjalne) mogą ten samoistny trend przyspieszać lub opóźniać. W późniejszych artykułach, uwzględniając strukturalne rozumienie ewolucji w innych naukach, Autorka dokonuje uściślenia i uzupełnienia własnych poglądów; wymienił dwa tytuły: *Strukturalna interpretacja historii języka* („Język Polski”, r. XLIX) i *Językoznawstwo diachroniczne a metodologia historii* („Język Polski”, r. LIX).

Na tak sformułowanych podstawach teoretycznych opierają się prace Ireny Bajerowej nad ewolucją języka polskiego w poszczególnych okresach historycznych. Badania poprzedzało przemyślane zaplanowanie metody i opisu wyników. Badaczka starała się ustalić, jak odtworzyć stan języka ogólnego (literackiego, ale nie artystycznego), który wobec oczywistego zróżnicowania językowego jest konstruktem abstrakcyjnym. W tym celu dobiera wyselekcjonowane źródła do badań: tylko druki, teksty prozatorskie różnych autorów, z różnych regionów, o różnorodnej treści z wybranych okresów historycznych. Według tego nowatorskiego planu powstała wymieniona wyżej monografia o języku XVIII wieku.

Na podobnych zasadach przygotowany został szeroko zakrojony wieloletni program badawczy nad ewolucją języka polskiego w XIX wieku, zakończony wydaniem trzypięciotomowego dzieła *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*. Jego

bogatą zawartość sygnalizują tytuły poszczególnych tomów, a mianowicie: tom I – *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia* (Katowice 1986); tom II – *Fleksja* (Katowice 1992); tom III – *Składnia. Synteza* (Katowice 2000). Zostały tu tak samo dobrane źródła z czterech dziesięcioletnich okresów. Po ich zbadaniu Autorka doszła do wniosku, że o stopniowej optymalizacji języka w wieku XIX decydowała tendencja do normalizacji (usuwania pewnych wariantów) ortografii i wszystkich działów gramatyki – przy udziale gramatyków i instytucji naukowych – oraz słownictwa, zwłaszcza w tej jego części, która musiała podążać za rozwojem nauki i techniki (nb. słownictwu technicznemu poświęciła Bajerowa kilka artykułów).

Prace nad ewolucją polszczyzny ogólnej zamyka monografia *Zarys historii języka polskiego 1939–2000* (Warszawa 2003). Wcześniej jednak pod kierunkiem i przy czynnym udziale Ireny Bajerowej powstało dzieło opracowane przez zespół pracowników Uniwersytetu Śląskiego (plus dwie osoby z zewnątrz) pt. *Język polski czasu drugiej wojny światowej* (Warszawa 1996), obejmujące okres wrzesień 1939–maj 1945. Organizatorka i współautorka tej pracy wychodziła ze słusznego założenia, że funkcjonowanie języka w ekstremalnie groźnych warunkach wojny i okupacji oraz spowodowane okupacją zahamowanie życia kulturalnego i oświatowego, przesiedlenia, rozproszenie i przemieszanie socjalne użytkowników polszczyzny może przynieść daleko idące skutki co do dalszego jej rozwoju. Wspomniana wyżej monografia o języku XX wieku to potwierdziła.

Pasja naukowa i doskonała sprawność intelektualna Ireny Bajerowej trwała do ostatnich dni Jej życia. Świadczy o tym artykuł *Czy i jak historia języka może skorzystać z propozycji kognitywizmu?* o możliwości wykorzystania wybranych pojęć z zakresu kognitywizmu, takich jak językowy obraz świata, kategorie służące kategoryzacji świata, pojęcie prototypu, w lepszym przedstawieniu rozwoju leksyki, semantyki leksykalnej i słowotwórstwa. Niestety, tekst ten nie zdążył ukazać się za Jej życia.

Efekty działalności naukowej Ireny Bajerowej zyskały wysoką ocenę w środowisku naukowym. Jej wyraz stanowi (obok innych wyróżnień, w tym Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski) nadanie Pani Profesor tytułu doktora honoris causa przez Uniwersytet Śląski w roku 2008.

Równoległe z działalnością naukowo-dydaktyczną, a po części z jej wyprzedzeniem, wypełniała Irena Bajerowa przyjęte na siebie powinności patriotyczne i obywatelskie. W czasie wojny zaangażowana była w działalność konspiracyjną AK, ukoronowaną stopniem podporucznika i odznaczeniami wojskowymi, ale też ściągającą kłopoty w czasach komunistycznych, zwłaszcza że utrzymywała stały kontakt z weteranami tych walk i opozycją demokratyczną.

Za kolejny obowiązek językoznawcy-dydaktyka został uznany aktywny udział w reformie nauczania języka polskiego w ówczesnej szkole podstawowej. W efekcie powstał nowatorski podręcznik *Język ojczysty. Podręcznik gramatyki języka polskiego dla klasy VIII* (Warszawa 1966) i wskazówki metodyczne dla nauczycieli. Wreszcie doszły starania o dbałość, poprawność i piękno języka używanego w polskim kościele katolickim. Poczynając od roku 1979, Irena Bajerowa opublikowała

ponad dwadzieścia artykułów, w których przedstawiła swoistość współczesnego języka religijnego, jego funkcje oraz krytyczną ocenę jego cech stylistyczno-leksykalnych i gramatycznych.

Dodajmy na końcu, że za zasługi Profesor Ireny Bajerowej – krakowianki z urodzenia, wykształcenia i miejsca zamieszkania – dla Uniwersytetu Śląskiego i Śląska w ogóle katowicka Kuria Arcybiskupia wyróżniła Ją w roku 1994 odznaką „Lux ex Silesia”.

HENRYK WRÓBEL
Kraków, Katowice